

εδιάζει εἰς μόνον τὸν Θεόν, εἰς δὲ τὸν ἄνθρωπον τὸ φιλόσοφον· καὶ ἡ φιλοσοφία ἔλαβεν ἐντεῖθεν τὸ ὄνομα, ἐπειδὴ ὁ τελευταῖος σκοπὸς τῆς εἶναι ἡ σοφία. Κατὰ ταύτην ὅμως τὴν σημασίαν ἡ σοφία δὲν εἶναι πλέον ἀρετὴ, ἀλλ' ἡ ἀγιότης αὐτῆ, ἥτις εἶναι τοῦ Θεοῦ εἰδία (Κς'). Λαμβάνομεν λοιπὸν οἰκειότερον δύο γενικὰς ἀρετάς, Δικαιοσύνην καὶ Ἐπιεικείαν· καὶ δύο ἀντιθέτους γενικὰς κακίας Ἀδίκίαν καὶ Ἀνεπιεικείαν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν πρώτη ἀντιφέρεται εἰς τὸν σκοπὸν τῆν λογικῆς φιλοσοφίας, καὶ ἔχει θετικὸν χαρακτῆρα· ἡ δὲ δευτέρα δὲν τὸν συνεργεῖ, καὶ ἔχει ὀποφατικόν, καθὼς καὶ ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ πρᾶγμα δια τὴν ἀντίθεσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ς'.

Περὶ τελείων καὶ ἀτελῶν, ὑψηλοτέρων καὶ κατωτέρων καθηκόντων.

ΕΕ'.

Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἠθικὸς νόμος ἐμπορεῖ νὰ εἶναι ἢ καθαρὸς, ἢ ἡγουν κατ' εἶδος, ἢ καὶ ἐφηρμοσμένος ἐν ταυτῷ, ἡγουν καθ' ὕλην· διὰ τοῦτο καὶ τὰ δι' αὐτοῦ προσδιοριζόμενα καθήκοντα ἐμποροῦν νὰ διαιρεθῶσιν εἰς καθαρὰ καὶ εἰς ἐφηρμοσμένα. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν ὁ ἐφηρμοσμένος νόμος ἐμπορεῖ νὰ προσδιορίσῃ τὸ εἶδος καὶ τὸν τρόπον τῶν ἠθικῶν πράξεων ὡς πρὸς τὴν ὕλην τῆς πράξεως ἢ διόλου, ἡγουν διὰ πᾶσαν περίπτωσιν, ἢ ἐν γένει, ἡγουν ὄχι διὰ πᾶσαν περίπτωσιν· τὸ ὁποῖον θέλει νὰ εἴπῃ, Ὁ νόμος ἐμπορεῖ νὰ προσδιορίσῃ ἢ ἐντελῶς ἢ ἀτελῶς· διὰ τοῦτο ἐμποροῦν νὰ διαιρεθῶσι καὶ τὰ διὰ τούτου προσδιοριζόμενα καθήκοντα εἰς τέλεια καὶ ἀτελῆ· ἐκεῖνα μὲν περιέχουν μερικωτέραν· ταῦτα δὲ γενικωτέραν ἐνοχήν· ἐκεῖνα εἶναι καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης· ταῦτα, τῆς ἐπιεικείας.

Ε5'. Τὰ ἐφηρμοσμένα καθήκοντα μᾶς ἀπαντῶσι καθημερινῶς εἰς τὴν ζωὴν· τὰ δὲ καθαρὰ γνωρίζει μόνον ἢ ἐπιστήμη· ἀλλὰ καθὼς ὕλαι αἱ πράξεις θεμελιούνται εἰς τὴν θεωρίαν· οὕτω καὶ τῶν ἐφηρμοσμένων καθηκόντων προπορεύονται ὡς βάσεις τρόπου τινα καὶ θεμέλιοι τὰ καθαρὰ· διότι τὰ καθαρὰ λέγουσι μόνον τὸ εἶδος καὶ τὸν τρόπον, ἤγουν, Ἐσὶς δίκαιος καὶ ἐπιεικὴς πρὸς σεαυτὸν, καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους· τὴν δὲ ὕλην, εἰς τὴν ὁποίαν θέλομεν τὰ ἐφαρμόσειν, μᾶς εἶδει ὁ ἐμπειρικὸς βίος· ἤγουν, "Ὅταν ἔχῃς ἐπάγγελμά τι, τὸ διδασκαλικόν, φέρ' εἰπεῖν, ἀπόφευγε πᾶν ὅ,τι ἐμποδίζει τὸ διδασκαλικόν ἔργον σου, καὶ προσλάβανέ πᾶν ὅ,τι τὸ συνεργεῖ· καὶ μὴ διδάσκης ὅ,τι δὲν συντείνει εἰς τὸν σκοπὸν τῶν μαθητῶν σου, ἀλλὰ δίδασκε πᾶν ὅ,τι συμφέρει εἰς αὐτόν.

ΕΖ'. Τὰ ἐφηρμοσμένα καθήκοντα εἶπαμεν ὅτι εἶναι ἢ τέλεια ἢ ἀτελῆ. Τὰ πρῶτα προσδιορίζουν καὶ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν πράξιν ἐντελῶς καὶ ἀκριβῶς διὰ πᾶσαν περίπτωσιν· οἶόν, Φύλαττε πᾶσαν δικαίαν συνθήκην. Διατήρει τὴν ζωὴν σου. Μὴ παραιτήσης τὴν χρῆσιν τοῦ λογιχοῦ σου. Οἱ δὲ Στωϊκοὶ ὀνομάζουσι τὰ καθήκοντα ταῦτα κατορθώματα. Τὰ δὲ δεύτερα πρωτοδιορίζουσι μὲν καὶ αὐτὰ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν πράξιν, ἀλλὰ γενικῶς οὕτως, ὥστε μένει εἰς τὸν πράττοντα νὰ διευθυνθῇ καὶ δι' ἄλλων κανόνων εἰς πᾶσαν μερικὴν περίπτωσιν· οἶόν, Ἐσο ἐπιμελής, ἢ οἰκονόμος· Βοήθει τοὺς ἐνδεεῖς· ἀλλὰ πάντοτε ζητεῖται εἰς τίνα τρόπον καὶ μέχρι τίνος βαθμοῦ πρέπει νὰ εἶναι τις ἐπιμελής ἢ οἰκονόμος ἢ βοηθὸς τῶν ἐνδεῶν. Τὰ ἀτελῆ ταῦτα καθήκοντα ὀνόμαζαν ἰδιαιτέρως οἱ Στωϊκοὶ καθήκοντα.

ΞΗ'. Ἡ μεταξὺ λοιπὸν τελείων καὶ ἀτελῶν καθηκόντων διαφορὰ εὐρίσκεται μόνον εἰς τὴν ἐφηρμοσμένην νομοθεσίαν τοῦ Λόγου· διότι ὅταν τις ἀπὸ τὰς καθαρὰς ἐντολὰς τοῦ καθήκοντος τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐπεικειᾶς μεταβῇ εἰς τὰς μερικὰς πράξεις τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, εὐρίσκει εἰς τὰ καθήκοντα τῆς ἐπεικειᾶς ἀνικανότητά τινά· εἰς τὴν φέρει εἰπεῖν, χρεωστῶ νὰ εἶμαι εὐεργέτης πρὸς τοὺς ἄλλους, εὐθὺς εἰς τὴν πράξιν περιπλέκομαι ἐξ ἀνάγκης μετὰ τὰς ἀπορίας. Πρὸς τίνα, Πῶς, καὶ ἕξουχον χρεωστῶ νὰ γείνω εὐεργέτης, ἐπειδὴ εἰς πάντα καὶ ὡσαύτως καὶ ἐπίσης οὔτ' ἐμπορῶ, οὔτε χρεωστῶ νὰ γείνω εὐεργέτης. Τὸ καθήκον λοιπὸν αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ δὲν εἶναι ἀτελές, (διότι ἐντελής καὶ ἀνελλιπῶς, καὶ μετὰ πλήρη δύναμιν προστάζεται ἀπὸ τοῦ Λόγου), ἀλλὰ μόνον ὁ νόμιμος προσδιορισμὸς τοῦ προσταζομένου ἀπὸ τὸ καθήκον τῆς ἐπεικειᾶς· ὅτι δὲ ἡ ἀτέλεια αὕτη προέρχεται ἀπὸ τὴν πεπερασμένην ἡμῶν φύσιν, εἶναι φανερόν· διότι ὅσον δυνατώτερος εἶναι ὁ πράττων, τόσον τελειότερα καθιστάνονται τὰ καθήκοντα· καὶ εἰ δὲν ἦτο περιωρισμένης φύσεως ὅν ὁ ἄνθρωπος, ἤθελαν εἶσθαι τέλεια ὅλα τὰ καθήκοντά του.

ΞΘ'. Ἐπειδὴ οἱ καθαρῶς ἠθικοὶ νόμοι δὲν ἀντιφέρονται πρὸς ἀλλήλους, ἤγουν δὲν ἀναιροῦν ἀλλήλους ἢ ἐν γένει ἢ κατὰ μέρος· διὰ τοῦτο οὐδέ τὰ δι' αὐτῶν προσδιοριζόμενα καθαρὰ καθήκοντα δύνανται νὰ ἀντιφερθῶσι πρὸς ἀλλήλα. Ἐφηρμοσμένοι δὲ νόμοι τῆς ἠθικῆς ἐμποροῦν διὰ τὰς συνθέτους περιπτώσεις τῶν πράξεων, εἰς τὰς ὁποίας ἀναφέρονται, νὰ περιορίζονται ἀμοιβαίως ὑπ' ἀλλήλιον. Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἐφηρμοσμένα καθήκοντα ἐμποροῦν νὰ ἀντιθέτῶνται τρόπον τινα πρὸς ἀλλήλα. Καὶ καθὸ ἐν καθήκοντι δύναται νὰ προτιμηθῇ κατὰ τὸ παρὸν ἀπ' ἄλλο, τὸ ὁποῖον καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ.

κατὰ τοῦτο διαιροῦνται τὰ καθήκοντα εἰς ὑψηλότερα καὶ κατώτερα.

Ο'. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀντίθεσις αὕτη τῶν καθήκοντων μόνον εἰς τὸν πρακτικὸν βίον συναντᾶται, διότι εἰς τὸν Λόγον δὲν εἶναι καμμία ἀντίθεσις, ἀλλὰ μάλιστα ἀρμονία ἀκριβῆς, ἥτις εἶναι καὶ πηγὴ πάσης νομοθεσίας (Περὶ Δικ. Ζ'). διὰ τοῦτο ἡ ἐξέτασις τῶν περιστάσεων, ὅποτε τὸ ἐν καθήκον δύναται νὰ προηγηθῇ ἀπὸ τοῦ ἄλλου, ἔπρεπε κυρίως νὰ γείνη εἰς τὴν ἐφηρμοσμένην Ἠθικῇ μ' ὅλον τοῦτο ἐμπορεῖ νὰ ἐκθέσῃ καὶ ἡ καθαρὰ ὄρους τινὰς καὶ κανόνας, κατὰ τοὺς ὁποίους νὰ διευθύνεται ὁ πράττων· ὅροι λοιπὸν εἶναι οἱ ἐφεξῆς.

ΟΔ'. α'. Ἐπὶ τῶν αὐτῶν περιστάσεων προηγείται τὸ πρὸς τὸ Ἐγὼ καθήκον ἀπὸ τὸ πρὸς τὸ Οὐκ ἐγώ. Σημαίνει δὲ ὁ κανὼν, ὅτι ὅταν καθήκον τε πρὸς τὸν ἑμαυτὸν μου ἀντιταχθῇ μὲ τὸ αὐτὸ πρὸς ἄλλον καθήκον μου εἰς τὸν τρόπον, ὥστε δὲν δύναται νὰ τηρηθῶσι καὶ τὰ δύο· τότε προηγείται τὸ πρῶτον ἀπὸ τὸ δεύτερον· τὸ δὲ αἴτιον εἶναι, ὅτι τὸ ἴδιον πρόσωπον εὐρίσκεται ἀμέσως εἰς τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας τοῦ ὑποχρεομένου· καὶ ὅς τις δὲν δύναται νὰ φυλάξῃ τὸ πρὸς ἑαυτὸν καθήκον, οὗτος δὲν δύναται νὰ φυλάξῃ αὐτὸ πρὸς τοὺς ἄλλους· διὰ τοῦτο ὄχι μόνον ὁ νόμος τοῦ δικαίου (Περὶ Δικ. ΡΔ'), ἀλλὰ καὶ ὁ ἠθικὸς θέλει, ὅταν τις προσβάλλεται εἰς τὴν ζωὴν του, νὰ τὴν λυτρώνη θανατόνων τὸν ἐχθρόν του. Ἐδῶ τὸ καθήκον τοῦ νὰ διατηρήσω τὴν ἰδίαν μου ζωὴν προηγείται ἀπὸ τὸ καθήκον τοῦ νὰ διατηρήσω τὴν ζωὴν τοῦ ἄλλου. Ὁ δὲ κανὼν ἐκτείνεται καὶ εἰς τὴν εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὴν ταυτίζονται αἱ περιστάσεις· ὁ ἔμπορος, φέρει εἰπεῖν, δὲν ἔχει χρεὸς νὰ ἀμελῇ τὴν ἰδίαν του ἐμπορίαν διὰ νὰ ἀκμάσῃ ἡ τοῦ ἄλλου, μ' ὅλον ὅτι καθήκον του εἶναι νὰ

μὴ κατατρέχη τὴν τοῦ ἄλλου, ὥστε ν' ἀκμάζη ἢ ἰδική του. Τὸ αὐτὸ δὲ κρατεῖ καὶ ἐπὶ ἠθικῶν προσώπων. Πᾶσα οἰκογένεια, πᾶσα πόλις ἔχει καθήκοντα ἄμεσα εἰς τὸν ἑαυτὸν της, τὰ ὁποῖα προηγούνται ἀπὸ τὰ αὐτὰ καθήκοντα πρὸς ἄλλην οἰκογένειαν καὶ πόλιν. Καμμία οἰκογένεια δὲν δύναται νὰ βοηθήσῃ ἄλλην, εἰὰν δὲν βοηθῇ πρῶτον ἑαυτήν.

ΟΒ'. β'. Ἐπὶ τῶν αὐτῶν περιστάσεων τὸ καθήκον τῆς δικαιοσύνης προηγεῖται ἀπὸ τὸ καθήκον τῆς ἐπιεικείας. Πρὸς τὸν κανόνα τοῦτον ἀντιφέρεται πολλάκις ἡ πράξις· διότι ἡ ἐπιείκενα λάμπει πλεονεξία εἰς τὰ ὄμματα τῶν πολλῶν παρά ἡ δικαιοσύνη· καὶ πολλοὶ πρὸς βλάβην τῆς δικαιοσύνης ἐφάνησαν ἐπιεικεῖς, καθὼς ὁ κλέψας τὸ βύειον δέρμα διὰ νὰ κάμη ἐμβάσας τῶν πτωχῶν· ἀλλ' ἡ θυσία δὲν δικαιώνει ταύτην τὴν πράξιν· θέλει μάλιστα τὴν δικαιοσύνην οὐσιώδη χαρακτῆρα τῆς ἐπιεικείας· καὶ ἄδικον ἐλεήμονα ἐκλαμβάνει πλεονεξιατικώτερον παρά τὸν τετραγώνου κύκλον· διότι πῶς δύναμεθα νὰ συντρέχωμεν εἰς ἑαυτοὺς ἢ εἰς τοὺς ἄλλους τὸν σκοπὸν τῆς λογικῆς φύσεως, ἐνεργοῦντες ἐναντία εἰς τὸν σκοπὸν ἐκεῖνον; Καθήκον ἐπιεικείας εἶναι νὰ βοηθήσω τὸν χρεῖαν ἔχοντα· ἀλλ' ὄχι ποτὲ διὰ καταδρομῆς ἄλλου, ἢ δι' ἀρπαγῆς ξένων πράγματων, ἢ διὰ ψευδομαρτυρίας, ἢ δι' ὅποιουδήποτε ἄλλου ἀδίκου τρόπου· εἰὰν δὲ εἶναι ἀνάγκη νὰ κάμω τὸ πρῶτον, ἀφαιρῶν τὸ δεῦτερον, προτιμότερον εἶναι νὰ φυλάξω τὸ δεῦτερον παρά νὰ ἐκτελέσω τὸ πρῶτον.

ΟΓ'. γ'. Ἐπὶ τῶν αὐτῶν περιστάσεων τὸ καθήκον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ὅλον προηγεῖται ἀπὸ τὸ καθήκον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ μέρος τοῦ ὅλου· διότι τὸ ὅλον καὶ ἠθικῶς θεωρεῖται

μενον εἶναι μεγαλήτερον παρὰ τὸ μέρος του. Εἶναι, φέρει εἰπεῖν, καθήκον μας νὰ διατηρῶμεν καθέν μέρος τοῦ σώματός μας· ἀλλ' εἴαν τὸ ὅλον σῶμα δέν δύναται νὰ διατηρηθῇ ἄλλως εἰμὴ δὲ ἀποκοπῆς ἐνὸς βραχίονος, ἢ ἐνὸς ποδός· ἢ ἀποκοπῆ αὕτη εἶναι καθήκον μας. Καὶ τὸ καθήκον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ὅλον σῶμα καταργεῖ τὸ καθήκον τὸ ἀναφερόμενον εἰς ἕντι αὐτοῦ μέρος. Ἐφαρμύζεται δὲ ὁ κανὼν καὶ εἰς τὰ νοητὰ ὅλα. Πόλις, φέρει εἰπεῖν, εἰς τὴν ἰποίαν πλῆθος μερικῶν ἀνθρώπων ἐνεργούσι κοινῶς διὰ σκοποῦς τῆς εὐτυχίας των, εἶναι ὅλον τι κατ' ἰδέαν· ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι πρακτικὴ αὕτη ἢ ἰδέα, τῆς ὁποίας τὴν ἐκτέλεσιν ἀπαιτεῖ αὐτὸς ὁ Λόγος (Περὶ Δικ. ΡΚΑ'). διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ ὁ αὐτὸς Λόγος, ὥστε καθέν μέρος νὰ εἶναι ὑποταγμένον εἰς τὸ ὅλον, καὶ νὰ θύῃ τὴν ζωὴν του, ὅταν κινδυνεύῃ ἢ ζωὴ τοῦ ὅλου. Καὶ ἐδῶ τὸ καθήκον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ὅλον (τὴν πόλιν) προηγείται ἀπὸ τὸ καθήκον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ μέρος (μερικοὺς τινὰς πολίτας). Διὰ δὲ τοῦ κανόνος τούτου προσδιορίζεται ἀκριβέστερα καὶ ὁ πρῶτος κανὼν. Τὸ καθήκον τοῦ πολίτου πρὸς διατήρησιν τῆς ζωῆς του δέν ἀντιπαραβάλλεται ἐνταῦθα μὲ τὸ καθήκον τοῦ νὰ διατηρήσῃ τὴν ζωὴν ἄλλου τινος πολίτου, ἢ γουν μὲ ἀπλοῦν κοινωρίας καθήκον, ἀλλὰ μὲ σύνθετον (τοῦ διατηρῆσαι δηλονότι τὴν ζωὴν ὅλης τῆς πόλεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμπεριλαμβάνεται καὶ αὐτοῦ, καὶ καθενός ἢ ζωῆ)· αἱ περιστάσεις λοιπὸν ἐδῶ δέν εἶναι αἱ αὐταί, αἱ ὁποῖαι εἶναι εἰς τὸν πρῶτον κανόνα.

Σημειώσεις. Ἡ διάκρισις τῆς τῶν καθηκόντων ἀντιθέσεως κατὰ τοὺς ἐκτεθέντας τρεῖς κανόνας κυρίως δέν εἶναι ἄλλο τι, εἰ μὴ ὁ προσδιορισμὸς, Ἐκ δὲ ἰφρημοσμένων καθηκόντων, τὰ ὅποια στρέφονται εἰς ἐκτελέσασθαι τινὰ προξενῶν περιπτώσεων, καὶ δὲν δύναται ἐν ταύταις ἢ διατηρῆσθαι καὶ νὰ εἶναι, ἀλλὰ γίνεσθαι ἢ εἶναι, ἢ εἶναι εἰς τὴν ἀληθείαν καθήκον, τὸ ὅποιον πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ. καὶ, τοιοῦτον ὄντως προσδιορίζον γενικοὶ κανόνες, ὅποιοι ἐξετέθησαν οἱ ἀνωτέρω τρεῖς, δέν

εἶναι ἱκανοὶ, ἐπειδὴ χρειάζονται καὶ ἰδιαιτέρων ἐφαρμογῶν εἰς τὰς δεδο-
 μένας περιπτώσεις δι' ἡθικῆς κρίσεως. Ἐάν δὲ, ὡς εἶναι σύνηθες, μιχ-
 θῶσι τὰ πάθη, κατακυριεύουν τὴν κρίσιν, καὶ συλλογίζονται σοφιστι-
 κῶς οἷτω, φέρ' εἰπεῖν, σοφίζονται, ὅσοι θέλουν νὰ ἐκβῶσω ἀπο τὸ
 καθῆκον τοῦ νὰ προστατεύσωσι τὴν πατρίδα τῶν μεθυσίαν τῆς ἰδίας
 τῶν ζωῆς, ὅτι φυλάττουσι τὸ καθῆκον τῆς ἐαυτῶν συντηρήσεως, διὰ
 καὶ ἀθωοῦσιν εἰς ἑαυτοὺς καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ἀπὸ τὸ πάθος τῆς δει-
 λίας. Ἐὰν ὅμως δὲν ἐμεσολάβησεν ἔννοια καθήκοντος, ἀλλὰ φυσικὴ ὀρ-
 μὴ ἔκαμει τὴν κρίσιν. Ἐάν ἦτο καθῆκοντος ἔννοια, δὲν ἤθελεν στοχα-
 σθῆν Τι ἐχρεώσθουν εἰς τὸ μέρος (εἰς ἑαυτοὺς), ἀλλὰ Τι ἐχρεώσθουν
 εἰς τὸ ἔλθον, λέγω τὴν πέλιν. Πρὸς ἐρῶν λοιπὸν κρίσιν τῆς τῶν καθ-
 ηκόντων ἀντιθέσεως εἶναι ἀναγκαῖα ἡ εὐσυνειδήσια. "Ὅπου βασιλεύει αὐ-
 τη, ἐκεῖ ἐμβαίνει ἡ ἡθικὴ κρίσις τοῦ πρακτικοῦ τόσον γρήγορα, ὥστε
 δὲν χρειάζεται καμμίαν περαιτέρω ἀνάκρισιν τῶν αἰτίων· εἰ δὲ συμβῆ
 τις ἀμφιβολία καὶ ἀπάρια, ἐξ ἀπαντος τὴν κάμνει ἡ φυσικὴ κλίσις καὶ
 ὀρμὴ, ἥτις ἐρωτᾷ Τι πρέπει νὰ κάμῃ καὶ Τι νὰ ἀποφύγῃ. Διὰ να ἐκ-
 τελεῖται λοιπὸν πᾶν ὅ,τι καθηγήασεν ὁ ἱερός τῆς ἡθικῆς νόμος, πρέπει
 ὁ πρακτικὸς νὰ ἔχῃ ἐνάρετον χαρακτήρα· ἀλλὰ πῶς καὶ διὰ τίνων μέσων
 σχηματίζεται ὁ χαρακτήρ οὗτος, θέλει μαῶς δεῖξαι τοὺς κανόνας τοῦ ἐφ-
 εξῆς τελευταίου κεφαλαίου τῆς καθαρᾶς ἡθικῆς (Ζ').

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Καθαροὶ κανόνες περὶ τοῦ πῶς νὰ ἀσκώμεθα
 τὴν ἀρετήν.

ΟΔ'.

Πρώτη ὑπόθεσις τῆς ἀρετῆς εἶναι εἰς πάντα ἄνθρωπον ἡ ἐ-
 λευθερία τῆς θέλησεως, ἢ γινῆναι ἢ οὐκ εἶναι ἐν τῇ προσηγορίᾳ
 αὐτοῦ. Ἐάντιν εἰς τὰς πράξεις καὶ τὴν αἰτίαν, ἐν τῷ λόγῳ
 (Κρητ. ΕΔ'). Διὰ τοῦτο, ὅστις θέλει νὰ γείνη ἐνάρετος,

πρέπει πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν ἐλευθερίαν του, ἐπειδὴ κατ' ἄλλον τρόπον δὲν δύναται νὰ σπουδάζῃ ἀληθῶς πρὸς τὴν ἀρετὴν· χωρὶς δὲ ταύτην τὴν σπουδὴν οὔτε ἄσκησις ἀρετῆς, οὔτε μέτρα ἀποκτήσεως αὐτῆς δύναται νὰ ὑπάρχωσι.

ΟΕ'. Διότι ἐκ τῆς εἰς τὴν συνείδησίν μας προσηγομένης ἀρετῆς προσδιορίζεται μόνον τὸ εἶδος αὐτῆς· ἡ δὲ ὕλη τῆς συναντᾶται εἰς τὰ ἐμπειρικά ἀντικείμενα, ἐκ τῶν ὑποίων μᾶς προξενούονται ἔννοιαι καὶ ὄρραι. Ἐἰς πᾶσαν δὲ μερικὴν μας πρῶξιν, ἥτις καθυπάγεται εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, φανερόνεται εἰς ἡμᾶς δύο αἰτήματα· τὸ αἶτημα τοῦ συνειδότης, ἡγρουν τοῦ πρακτικοῦ Λόγου, ὅς τις αἰτεῖ νὰ πράξωμεν ἀγαθὰ· καὶ τὸ αἶτημα τῆς ἐπιθυμίας, ἡγρουν τῆς εἰς εὐχαρίστησίν μας σπουδαζούτης ὁρμῆς, ἥτις ὀρέγεται ὅσα μᾶς εὐφραίνουν, καὶ ἀποστρέφεται ὅσα μᾶς λυποῦν· ἡ ὄρεξις αὕτη καὶ ἡ ἀποστροφή, καθ' ἑαυτὰς θεωρούμεναι, εἶναι ἀπροαίρετοι καὶ ἀκούσιοι, καὶ ὑπάγονται εἰς τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς ἀνάγκης· καὶ εἶναι κοιναὶ ἡμῶν πρὸς τὰ ἄλογα κτῆνη ιδιότητες.

ΟΣ'. Ἐὰν λοιπὸν ἡ θέλησίς μας ἦτο ἠναγκασμένη νὰ δέχεται μὲν ὅ,τι ὀρέγεται ἡ ὁρμὴ, ν' ἀποφεύγῃ δὲ ὅ,τι ἀποστρέφεται αὕτη· οὔτ' ἀρετὴ ἠθέλεν εἶσθαι, οὔτε λόγος περὶ ἀρετῆς ἠθέλε γίνεσθαι κάμνεις. Διὰ τοῦτο ἡ ἐλευθερία τῆς θέλησεως εἶναι πρώτη βᾶσις τῆς ἀρετῆς. Ταύτην πρέπει νὰ ὑποθέτωμεν ἀρχικῶς καὶ ἐκ τῶν προτέρων, ἀφ' οὗ ἐπελύσαμεν, ὅσον δύναται ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία, τὰς συνοδευούσας αὐτὴν δυσκολίας καὶ ἀπορίας (Μεταφυσ. ΣΜΑ'). Πρώτη λοιπὸν παραγγελία, τὴν ὁποίαν κάμνει ἡ ἠθικὴ εἰς τὸν φιλάρετον νέον, εἶναι ἡ ἐφεξῆς. Νέε! πίστευε εἰς τὴν ἐλευθερίαν σου, μὲ τὴν ὁποίαν ἐμπορεῖς νὰ πράξῃς ὅσα θέλει ὁ Λόγος, καὶ ν' ἀποφυγῇς ὅσα θέλει ὁρμὴ ἄλογος καὶ κακοήθης.

ΟΖ'. Ἐπειδὴ πᾶς ἄνθρωπος, καθὼς φυσικῶς, οὕτω καὶ ἠθικῶς ἀναπτύσσεται καὶ τελειοποιεῖται κατ' ὀλίγον· εἰς ταύτην δὲ τὴν ἀνάπτυξίν του ἔμποροῦν νὰ ἀντιπαραταχθῶσι παντοῦ ἀπὸ ἐμπόδια· διὰ τοῦτο, ὅταν σπουδάζῃς καὶ γυμνάζῃς τὴν ἀρετὴν, ἀπόβαλλε μακρὰν πᾶν ἐμπόδιον τῆς μορφώσεως τοῦ ἐναρέτου χαρακτῆρος. Ἡ ἀποβολὴ τῶν ἐμποδίων εἶναι δευτέρω ὑπόθεσις τῆς ἀρετῆς, ἐπειδὴ δι' αὐτῆς εὐκολύνεται ἡ φανέρωσις τῆς ἐλευθέρως ἠθικῆς δυνάμεως τοῦ πράττοντος ὑποκειμένου. Κατὰ δὲ τοῦτο ἔμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὸν τι καὶ μαθητὸν χρῆμα.

ΟΗ'. Διότι πᾶς ἄνθρωπος, ὅταν ψθᾶσῃ εἰς τὴν ὠρίμην ἡλικίαν, καὶ ἀναπτυχθῶσιν αἱ σωματικαὶ καὶ ψυχικαὶ δυνάμεις του, πρέπει νὰ εἶναι ἐνάρετος, ἐπειδὴ δύναται ἐντελῶς νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ἐλευθέραν του θέλησιν πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ· ἀλλ' ἐπειδὴ εἰς ταύτην τὴν κατάστασιν ψθάνει κατ' ὀλίγον, ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατόν ἀπὸ τὴν ἐντελῆ ἀπραξίαν τῆς νηπιότητος νὰ μεταβῇ ἀμέσως εἰς τὴν τελείαν πράξιν· διὰ τοῦτο δευτέραν παραγγελίαν μᾶς δίδει ἡ Ἰθικὴ νὰ ἀποβάλλωμεν πᾶν ἐμπόδιον τῆς ἠθικῆς μας διαμορφώσεως. Ἐμπόδια δὲ γίνονται ἄλλα μὲν φυσικὰ, οἷον κρᾶσις, ιδιότητες τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων κτλ. ἄλλα δὲ ἐμπειρικὰ καὶ ἐνδεχόμενα, οἷον συνήθειαι, ἔξεις.

ΟΘ'. Κατὰ δὲ τοῦτο εἴπαμεν, ὅτι εἶναι διδακτὸν ἡ ἀρετὴ (ΟΖ')· διότι καθὸ μὲν ἐλεύθερον γέννημα τοῦ ἀνθρώπου οὔτε διδακτὸν εἶναι, οὔτε μαθητὸν· καθὸ δὲ κτητὸν διὰ γυμνάσεως καὶ ἀποβολῆς τῶν ἐμποδίων, διδάσκεται μὲν ἀπὸ τοὺς ἐξέυρουτας νὰ προσδιορίσωσι τίνα εἶναι τὰ ἀποβλητέα ἐμπόδια, μαυθάνεται δὲ ἀπὸ τοὺς δεχομένους ἐλευθέρως τὴν τούτων ἀποβολήν· καὶ μὰ Δία ἤθελεν εἶσθαι περιττόν τι καὶ ἐτόστιον

βίρος ἢ Ἡθική, ἐὰν δὲ αὐτῆς δὲν ἐδιδάσκετο, ἢ καὶ δὲν ἐσυνεργεῖτο ὁ τρόπος τῆς μορφώσεως ἐναρέτου χαρακτήρος.

Σημειώσεις. Πολλοὶ τῶν Ἡθικολόγων νομίζοντες ἀδιδακτον χρῆμα τὴν ἀρετὴν, καὶ μόνον δῶρημα τοῦ Θεοῦ, κατανατῶσαν εἰς ἀντιφασίαν μὲ τὴν λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἰς βλασφημίαν τοῦ παναγίου Θεοῦ. Ἀπάντᾳται δὲ ἡ δόξα αὕτη πρῶτον εἰς τὸν Πλάτωνα, ὅς τις εἰς τὸ τέλος τοῦ διαλέγου Μένων ἐμβάλλει εἰς τὸ στόμα τοῦ Σωκράτους τὴν ἐπιεικῆ ρῆσιν «εἰσέ νῦν ἡμεῖς τε ἐν παντὶ τῷ λόγῳ τούτῳ καλῶς ἐζητήσαμεν τε καὶ ἐλέγομεν, Ἀρετὴ ἂν εἴη οὔτε φύσει, οὔτε διδακτὸν, ἀλλὰ θεῶν μοῖρα παραγυνομένη, ἄνευ νοῦ, οἷς αὐτὴ παραγιγνῆται.» Ἀλλ' ἡ γνώμη ταυτίζεται μὲ τὴν εἰμαρμένην, τῆς ὁποίας εἶναι ὄργανον ὁ ἀνθρώπος, ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ· ὁ δὲ Θεὸς ἀνταμετρεῖ τὰ ἔργα τῆς εἰμαρμένης, καὶ κολαζει ἄλλα, ἐνῶ οὔτ' ἐκεῖθα βραβειῶν, οὔτε ταῦτα εἶναι κολάσεως ἄξια· οὐδὲ τί ἐκατέρωθον οἱ πρῶτοι, καὶ τί ἔσφαλαν οἱ δεύτεροι, ἀφ' οὗ ἦσαν οὕτως ἠναγκασμένοι νὰ πράξωσι; Αἰετιῶν δὲ ταύτης τῆς γνώμης ὑπῆρξε τὸ φύσει δυσκινήτου τινῶν εἰς τὴν ἀρετὴν, καὶ ἐξ ἐναντίας τὸ εὐκίνητον ἄλλων καὶ εὐκατέρωθον. Ἀλλ' ἡ ἐλευθέρω θελήσει τοῦ ἀνθρώπου νικᾷ τὰ φυσικὰ ἐμπόδια, καὶ κάμνει τοῖς φύσει δυσκινήτους εὐκηντοτάτους εἰς τὴν ἀρετὴν. Καὶ ὁ Σωκράτης αὐτὸς, ὅχι φύσει, ἀλλὰ μὲ ἀσκησιν μεγάλην ἀπέκτησε τὴν ἀρετὴν (Κικέρ. de fato c. 5). Εἰ δέ τις πάλιν θελεῖ δῶρον Θεοῦ τὴν ἀρετὴν, καθὼς ὅλα τὰ περικυκλοῦντα ἡμᾶς πράγματα μας, ἔχει δίκαιον νὰ ζητῇ τὴν θεῶν ἀντίληψιν, καὶ χρεῖος ἱερὸν καὶ ἀφευκτον· ἀλλὰ νὰ τὴν νομίζῃ θεόπεμπτον χωρὶς ἰδικὴν του συνεργίαν, εἶναι καὶ ἀλογον καὶ ἀσεβές· διότι ἀλογία εἶναι νὰ νομίζωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς μᾶς ἔκαμε δεκτικούς τῆς ἀρετῆς, ἀλλ' ὅχι κατ' ἄλλον τροπον κατορθωτικούς αὐτῆς, εἰμὴ διὰ τῆς ἀμέσου αὐτοῦ κινήσεως· ἀπαράλλαχτα, ὡς νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς μᾶς ἔδωκε πόδας νὰ περιπατῶμεν, ἀλλὰ δὲν περιπατοῦμεν χωρὶς νὰ μᾶς κινήσῃ ἀμέσως αὐτός· καὶ ἀσεβεία εἶναι νὰ νομίζωμεν, ὅτι ὁ Θεὸς μᾶς χαρίζει τὴν ἀρετὴν· διότι κατὰ τοῦτον τὸν τροπον ἄλλους μὲν ἐνεργεῖ χωρὶς λόγον, ἄλλους δὲ κατατρέχει ὡσαύτως· ὡ τῆς βλασφημίας!

II. Ἐκ τῶν ἐμποδίων τῆς ἀρετῆς τὰ μὲν εἶναι ἄμεσα, τὰ δὲ ἔμμεσα· τὰ πρῶτα ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὴν θέλησιν, καὶ ἐμποροῦν εἰς ἐσφαλμένου αὐτῆς προσδιορισμοῦ νὰ ἐμποδίσωσι τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων καὶ νὰ παρεκτρέψουν ἀπὸ τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς τὸ πρᾶκτον ὑποκείμενον. Τὰ δὲ

δεύτερα φέρουν τὰ πρῶτα, καὶ δι' αὐτῶν ἐνεργοῦν ἐμμέσως εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς θελήσεως.

II A'. Ἄμεσα ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς εἶναι τὰ ἐφεξῆς. Ἐλλείψεις ἠθικῶν γνώσεων, καὶ τῶν μετ' αὐτῶν ἠνωμένων θρησκευτικῶν φρονημάτων, ἢ, τὸ χειρότερον, ἐσφαλμέναι τῆς ἠθικῆς γνώσεις. Ἀγυμνασία καὶ ἀχρηστία τῆς κριτικῆς δυνάμεως, ἐφαρμαζομένης εἰς ἠθικὰς ιδέας καὶ ἀρχὰς κατὰ διδομένης περιστάσεις, ἀμβλύτης τοῦ ἠθικοῦ αἰσθήματος, ἢ ὑπεροχή τοῦ φυσικοῦ· διότι ἄνθρωποι μὴ γινώσκοντες τὸ ἀγαθὸν καὶ κακόν, εἴς εἶναι ἐνταυτῷ ἄθρητικοί, ἢ ἔχουσι θρησκείαν, ἣτις καὶ ἐδῶ ὑπόκειται πάσας τὰς ἡδονὰς, καὶ τὴν μέλλουσαν ζῆσιν γεμίζει μὲ ποταμούς μελίτος καὶ γάλακτος, καὶ μ' ὅλας τὰς τρυφάς· ἢ ἄνθρωποι μὴ κρίνοντες ὀρθῶς τὰς δεδομένας περιπτώσεις, ὅπου δύναται νὰ γείνη ἀρετὴ, οἷον, ἐάν τις κρίνη, ὅτι διὰ νὰ βοηθήσῃ τὸν πτωχὸν δὲν τοῦ ἀρκεῖ ἡ περιουσία του, ἢ ὅτι ἔχουν ἄλλοι χρέος νὰ τὸν βοηθήσουν, καὶ ὄχι αὐτός· ἄνθρωποι, οἵτινες ἐθηριώθησαν τόσον, ὥστε δὲν αἰσθάνονται κἄμμίαν ἡδονὴν εἰς τὴν πράξιν τοῦ ἀγαθοῦ· ἢ ὑπὲρ ταύτην ἡδύνονται νὰ κυλίωται εἰς τὸν βόρβορον τῶν σωματικῶν ἡδονῶν· οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι δὲν δύναται ποτὲ νὰ γείνουν ἐνάρετοι.

II B'. Ἐμμεσα ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς εἶναι ὅλαι αἱ ἐξωτερικαὶ περιστάσεις, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἢ κινουῦνται ἢ ἐνδυναμόνται τὰ ἄμεσα. Τοιαῦται δὲ εἶναι ἐξαιρέτως, παρεκτός τῶν σωματικῶν διαθέσεων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μεγάλην ἐνέργειαν εἰς τὸ πνεῦμα, ἀγωγή καὶ διδασκαλία, παράδειγμα καὶ συναναστροφή, καὶ ὅλαι αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις, αἵτινες κινῶσι μὲν τὸν ἄνθρωπον καὶ πρὸς τὸ ἀγαθόν, περιέχουσι δὲ καὶ πλείστας ἐφορμὰς εἰς τὸ κακόν, καὶ διὰ τοῦτο βάλλουσιν ἐμπόδια καὶ

προσκόμματα εἰς τὸν δρόμον τῆς μορφώσεως ἐναρέτου χαρακτῆρος.

ΠΓ'. Εἶπαμεν σωματικὰς διαθέσεις (ΠΒ')· τοιαῦται εἶναι ἡ τρυφερότης τοῦ τῶν παίδων σώματος, τὸ ὑπόπν, ὡς ἔχουσι πλειοτέρας φυσικὰς χρείας, κυριεύεται ἀπὸ σφοδρὰς ἐπιθυμίας, καὶ ἐμποδίζει τὴν ἀγαθὴν θέλησιν, εἴαν καὶ φέρεται εἰς τὸ ἀγαθόν· ἡ ἀδυναμία τοῦ γεροντικοῦ, διὰ τὴν ὁποῖαν φοβούμενος ὁ γέρων μὴ δέν δύναται νὰ προσπορίζεται τὰ ἀναγκαῖα του, γίνεται φιλάργυρος· αἱ διαφόροι κράσεις, ἐπειθὴ ὁ μὲν αἱματώδης κλίνει εἰς τὰς ἡδονὰς· ὁ δὲ χοληρικός εἶναι ὀξύθυμος, ὁ δὲ μελαγχολικός δὺσπιστος (Ἐμπειρ. Ψυχ. ΣΖ'), καὶ ἐπομένως πᾶσα μία εἶδει κᾶποια ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς. Παρεκτός τούτων, καὶ αἱ ἐνδεχόμεναι καταστάσεις τοῦ σώματος, λέγω ὑγεία ἢ ἀρρώστια γίνονται κινητικὰ ἢ ἐμποδιστικὰ τῆς ἀρετῆς· ὁ ἀρρώστος, φέρ' εἰπεῖν, δέν δύναται νὰ ἐκτελέσῃ ὅλα τὰ καθήκοντά του πρὸς τὰς κοινωνικὰς σχέσεις.

ΠΔ'. Ὅτι δὲ ἡ ἀγωγή καὶ ἡ διδασκαλία, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἡ ἀναγωγή καὶ ἡ κακοδιδασκαλία γίνονται ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς, ἀμφιβολία δέν εἶναι κᾶμμία· καὶ ὅτι ἡ κακὴ συνανατροφή διαφθείρει καὶ τὸν ἐνάρετον, γίνεται φανερόν καὶ ἐκ τῆς ῥήσεως, Ὁμιλίαι κακαὶ φθείρουσιν ἢ θῆ χρηστὰ· λέγομεν δὲ μόνον περὶ τῶν παραδειγμάτων, ὅτι ἔχουσι μεγαλητέραν δύναμιν τὰ οἰκιακὰ καὶ πολιτικὰ παρά τὰ ἀτομικὰ. Διότι εἴαν ἡ πόλις προστατεύῃ τὴν ἀδικίαν καὶ ἀπάτην καὶ κακοήθειαν διὰ καταθλίψεως τῶν πολιτῶν, εἰ ἐμποδίσεως τῶν ἐλευθέρων φρονημάτων καὶ συγγραμμάτων, διὰ μυστικῶν κατασκόπων, εἰ εἰσαγωγῆς ζημιωδῶν παιγνιδίων καὶ ἡδονῶν· ἢ εἴαν οἱ λειτουργοὶ τῆς ἐκκλησίας ἐξασθενίζωσι τὴν τῆς ἱεραῆς πίστεως εἰς τὸν κοινωνικόν βίον ἐνέργειαν, μεταβάλλοντες τὴν εὐσέβειαν εἰς ψιλὰς μά-

νον διατυπώσεις, πωλούντες με χρήματα τὴν ἄφρσιν τῶν ἀμαρτημάτων, συνεργούντες τὴν δεισιδαιμονίαν, ἢ καὶ τὴν ἀπιστίαν, τὸ χείριστον· τότε πόλις καὶ ἐκκλησία γίνονται ἰσχυρὰ ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς εἰς τοὺς θέλοντας με τὴν ὁδηγίαν αὐτῶν ἀποκλήσωσιν ἠθικὸν χαρακτῆρα.

ΠΕ'. Τὰ μέσα τῆς ἀρετῆς δὲν εἶναι ἄλλο τίποτε εἰμὴ βοηθήματα πρὸς γένεσιν καὶ αὔξησιν ἠθικῶν φρονημάτων, καὶ ἀντιδραστικά πρὸς τὰ μέχρι τοῦδε καταδειχθέντα ἐμπόδιά της· τὰ δὲ ἀντιδραστικά εἶναι ἢ νὰ ἀποβάλωμεν πάντῃ τὰ ἐμπόδια, ἢ καὶ νὰ ἀποκλίνωμεν τὴν βλαβεράν των ἐπίρροισιν εἰς τὸν προσδορισμὸν τῆς θελήσεώς μας.

ΠΣ'. Κατὰ τῶν ἀμέσων ἐμποδίων τῆς ἀρετῆς (ΠΑ'). ἔχουν δύναμιν οἱ ἐφεξῆς ἀσκητικοὶ κανόνες.

α'. Προσπάθει νὰ διορθώσης καὶ νὰ περισσεύης τὰς ἠθικὰς γνώσεις σου, καὶ νὰ ἔχῃς περὶ τῆς πίστεώς σου καθαρὰς καὶ ἀκλονήτους πληροφορίας.

β'. Ἐξέταζε πάντοτε, ὡς ξένος, τὰς πράξεις σου με ἠθικὰς ιδέας καὶ ἀρχὰς, διὰ νὰ ἐξύνης τὴν ἠθικὴν σου κρίσιν, καὶ διὰ νὰ γνωρίζῃς τὰ σφάλματά σου.

γ'. Ἄκουε με προσοχὴν, ὅσα σὲ λέγει τὸ συνειδύς σου, καὶ περὶ τῶν παρελθουσῶν καὶ περὶ τῶν μελλουσῶν πράξεών σου· καὶ εἰς ἀμφιβόλους περιπτώσεις κάλλιον μὴ πράξῃς τι, παρά νὰ καταντήτης εἰς κίνδυνον τοῦ νὰ ἀμαρτήσης.

ΠΖ'. Σκοπὸς τοῦ πρώτου κανόνος εἶναι νὰ ἐξακριβώσωμεν ὅσον δυνατὸν τὰς ἠθικὰς ιδέας, τὰς ὑποίας μᾶς διδάσκει ἡ ἁγία ἐκκλησία, καὶ νὰ τὰς λάβωμεν ὁδηγοὺς τοῦ κοινωνικοῦ μας βίου· ἐν ὅσῳ ἐπικρατοῦσι συγκεχυμένως εἰς τὴν ψυχὴν μας, δὲν δύνανται νὰ μᾶς γείνουσιν ὁδηγοὶ εἰς τὰ ἀγαθὰ. Τὸ οὐρά-

νιον· μάλιστα καὶ θεῖον ἐκεῖνο ῥητόν. » Ἐν τούτῳ γνωσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστέ, εἰ ἂν ἀγάπην ἔχητε ἔχητε πρὸς ἀλλήλους· πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ ἀκριβέστατα εἰς τοὺς φιλαρέτους· ἢ ἐξανρίβωσις αὕτη οὔτε δύναται, οὔτε χρεῖα εἶναι νὰ γείνη πρὸς πάντας μὲ φιλοσοφικὰς ἀρχάς· ἢ ὑψίστη φιλοσοφία τῆς πίστεως ἔχει βέβαια ἐνταῦθα τὰ πρωτεῖα κατὰ τῆς γῆϊνης καὶ ἀνθρώπινης.

ΠΗ'. Ὁ δεύτερος κανὼν ἀπαιτεῖ εὐκρινῆ γνώσιν καὶ εἰδησίαν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν, κατὰ τὰς ὁποίας θέλομεν κρίνειν τὰς ἰδίας ἡμῶν πράξεις. Ἰδὼν πρέπει νὰ γίνωμεν μὲ ἀυστηρότητα δίκαιοι ἀπορρίπτοντες πᾶσαν φιλαυτίαν, καὶ μισαυτίαν, νὰ εἴπω οὕτως· ἐξετάζοντες μόνον ἑαυτοὺς, ἀσχετίως ἀπὸ τοὺς ἄλλους, μὴδὲ μεγαλύνοντες μὲν τὰ ἀλλότρια, μικρύνοντες δὲ τὰ ἰδικὰ μας ἁμαρτήματα, καὶ, νὰ εἴπω τὸ ἀποστολικόν, βλέποντες τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ μας, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν αὐτῶν μὴ κατανοοῦντες. Τὴν ἐξέτασιν ταύτην ἐπρόσταξεν ὁ Πυθαγόρας εἰς τοὺς μαθητὰς νὰ τὴν κάμνωσι καθημέραν λέγοντες καθεὶς εἰς τὸν ἑαυτὸν τοῦ ἀξιέπαινον » Πῆ παρέβην; τί δ' ἔρρεξα; Τίμοι δέον οὐκ ἐτελέσθη; « Σκοπὸς δὲ τῆς ἐξετάσεως ταύτης πρέπει νὰ εἶναι τὸ Γνωθὶ σαυτὸν· διότι χωρὶς τὴν αὐτογνωσίαν ταύτην ἐπίσης εἶναι ἀδύνατον καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ εἰς τὴν θεωρητικὴν ζωὴν νὰ κάμῃ ὁ ἄνθρωπος προόδους εἰς τὰ τελειότερα· διότι μὲ τοῦτον μόνον τὸν τρόπον καταλαμβάνει πόσον μέρος διήνυσε τοῦ προκειμένου σταδίου ἕως τώρα, καὶ πόσον ἀκόμη τοῦ μένει νὰ περιπατήσῃ.

ΠΘ'. Ὁ τρίτος τελευταῖον κανὼν εἶναι ὁ ἀξιολογώτατος καὶ περιεκτικώτατος ἢ καθολικώτατος· διότι ὡς τις προσέχει εἰς τὰς κινήσεις τοῦ συνειδήτου του, εἴτε πρὸ τῆς πράξεως

ἢ μετὰ τὴν πράξιν συμβαίνουσι, οὗτος ἀποκτᾷ ἠθικὴν αὐτογνωσίαν, ὀξύτητα καὶ ἀσφάλειαν τῆς ἠθικῆς του κρίσεως, καὶ ἠθικὴν διάκρισιν ἐν γένει· γίνεται δὲ, τὸ κυριώτατον, καὶ εὐσυνειδήτος εἰς ὅλας τὰς πράξεις του, ἐνῶ ἡ κατασίγασις τῶν φωνῶν τοῦ συνειδήτου φέρει κατὰ μικρὸν τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀσυνειδησίαν. Διὰ τὴν φυλάττης ταύτην τὴν εὐσυνειδησίαν εἶναι καλὸν, ὅταν πρόκεινται πράξεις, περὶ τῶν ὁποίων δὲν εἶσαι βέβαιος, ἂν εἶναι ἀγαθαὶ ἢ κακαὶ, καὶ ἀπέχῃς ἀπ' αὐτῶν διότι μετὰ τὸν τρόπον τοῦτον ποτὲ δὲν δύνασαι καὶ μολύνῃς τὸ ἱερὸν συνειδήτως σου.

Υ'. Κατὰ δὲ τῶν ἐμμέσων ἐμποδίων τῆς ἀρετῆς (ΠΒ΄.) δὲν δύναται καὶ δῶσῃ ἡ ἠθικὴ κανόνας ἄλλους, εἰ μὴ ὅτι καθεὶς καὶ σπουδάζῃ καὶ εἶναι, ὅσον τὸ δυνατόν, ἀνεξάρτητος ἀπὸ τῶν αὐτῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων, αἵτινες ἐμποροῦν καὶ ἐπενεργῶσι βλαβερῶς εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῆς θελήσεως, καὶ μετὰ τὸν τρόπον τοῦτον καὶ ἀποκτήσῃ ὡς πρὸς τὴν πράξιν ἐκείνην τοῦ πνεύματος τὴν αὐθυπαρξίαν, ἣτις ὀνομάζεται ἐπίκτητος ἐλευθερία πρὸς διάκρισιν τῆς ἐμφύτου (ΟΔ΄.).

Σημείωσις. Ἀνεξαρτησίαν ἐνταῦθα λέγομεν ὅχι τὴν παντελῆ ἐλευθέρωσιν ἀπὸ πάσαν ἐξωτερικὴν περίστασιν· διότι τοιαυτὴ ἀπέλυτος ἀνεξαρτησία εἶναι μένον τοῦ Θεοῦ ἰδίᾳ· ἀλλὰ τὴν δυνατὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον· δύναται δὲ ἡ φυσικὴ ἐξάρτησις τοῦ πνεύματος ἀπὸ τοῦ σώματος, καὶ οὗ αὐτοῦ ἀπὸ ἄλλων τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων καὶ σμίκευσιν κατ' ὄλιγον ἕως εἰς βραδύμηντα, ὅς τις βίβρια δὲν δύναται καὶ προσδιορισθῆ. Ἐὰν ἐνεργήσωμεν τὴν σμίκευσιν ταύτην ἐπίτηδες, ἐμποροῦμεν πάντοτε καὶ ἀπολυθῆμεθα κατὰ μικρὸν ἀπὸ ὅλα, ὅσα ἐμμέσως ἐμποροῦν καὶ γίνωσιν ἐμπόδια τῆς ἀρετῆς, καὶ ἢ τ' ἀφανίζομεν διέλου, ἢ φυλαττέμεθα τροπὸν τινὰ ἀπὸ αὐτῶν καὶ μὴ κάμωμεν βλάβην τινὰ εἰς τὴν θελήσιν μας. Δὲν δυνάμεθα, φέρ' εἰπεῖν, οὔτε τὰς ἀρρώστιας καὶ ἀπομακρύνωμεν ἀπὸ τοῦ σώματος, οὔτε ἀπὸ τοῦ πνεύματος τὰ ἐκ τοῦ πάσχοντος σώματός μας προερχόμενα ἀπὸ αἰσθητά· δυνάμεθα ὅμως μέρος καὶ ἀποφύγωμεν μερικῶς τινὰς ἀρρώστιας, μέρος δὲ καὶ ἐλαττώσωμεν τὴν ἀθυμίαν μας ἐνῶ μᾶς ἐπικρατοῦν ἀρρώστιας, καὶ μέρος τῆ

λευταῖον νὰ κατεξουσιάζωμεν τὰ ἐκ τῆς ἀσθενείας ἀπὸ τῶν αἰσθημάτων οὕτως, ὥστε νὰ μὴ μᾶς παρεκτρέψωσιν εἰς καμμίαν κακίαν· διότι ὑπαρχεῖ καθὼς θαυμασίως ἀπέδειξεν ὁ Κάντιος (Verm. Schriften, B. 3. S. 389) κράτος τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦ ὁποίου κατακρατεῖ ὁ ἄνθρωπος, ἐὰν μόνον ἀποφασίσῃ, τὰ αἰσθημάτων τῆς ἀφ' ὧστίαις του. Ὡσαύτως εἶναι δυνατόν νὰ ἐμποδίσωμεν τὸ νὰ μᾶς παρακινῶσιν ἄλλοι εἰς τὴν κακίαν ἢ διὰ λόγων ἢ δι' ἔργων· ἀλλ' εἰάν ἀποκτήσωμεν αὐτοπαρξίαν τινα εἰς τὰς κρίσεις μας καὶ εἰς ὄλον μας τὸ πολίτευμα, δὲν δύναται νὰ μᾶς ἐμποδέσθωσιν ἀπὸ τῆν ἀρετῆν οὔτε τὰ ἔργα οὔτε οἱ λόγοι τῶν ἄλλων, ἐπειδὴ δὲν λαμβάνομεν τῆν κρίσιν καὶ τὰς πράξεις τοῦ κόσμου ὡς κανόνα τῶν ἰδίων μας κρίσεων καὶ πράξεων. Δυσκολώτατα νικῶνται τὰ τῆς ἀρετῆς ἐμπόδια, ὅσα ἔχουσι αἰτίαν τὴν ἀνατροφὴν, ἐπειδὴ καὶ συκοβόλλουσι τὸν ἄνθρωπον παῖδα ἔντα εἰς ἐξουσίαν τινα, ἀπὸ τῆν ὁποίαν οὐ δύναται νὰ ἐλευθερωθῇ εὐκόλως. Ἀλλ' ἔμωσ οὔτε ὅλοι οἱ καλῶς ἀνατρεφόμενοι γίνονται ἀγαθοὶ, οὔτε κακοὶ ἔλοι οἱ ἀχρεῖαν λαβόντες ἀνατροφὴν. εἶναι λοιπὸν εἰς τὴν ἀνατραφέντα κεχυμμένη τὴν δύναμις, ἀπὸ τῆν ἀνατροφῆν ἀνεξάρτητος, διὰ τῆς ὁποίας δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ παιαγωγῆσθαι αὐτὸς τὸν ἑαυτόν του, καὶ νὰ διορθώσῃ τὰ ἐλαττώματά του· καὶ ἐπόμενος δὲν δύναμεθα νὰ εἰπώμεν τὴν κακὴν ἀνατροφὴν ἀκατανίκητον ἐμπόδιον τῆς ἀρετῆς, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος μένει παντοτε ἀρχικῶς ἐλεύθερος, καὶ δύναται, ἂν θελῇ, νὰ φθάσῃ ἐκείνην τὴν αὐτοπαρκτον ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τὰς ἐξωτερικὰς περιστάσεις, ἧτις ὀνομάζεται ἐπίκτητος ἐλευθερία, ὡς εἶπαμεν ἀνωτέρω. Διὰ τῶν κανόνων λοιπὸν τῶν ἐκτεθέντων εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον, ἀποκτῶντες παντοτε φρονήματα ἠθικὰ, καθαρὰ, ἰσχυρὰ, σταθερὰ, φθάνομεν δὲ αὐτῶν εἰς ἐνάρετον χαρακτῆρα, ὅστις διατηρεῖται πάντοτε εἰς ὅλας τὰς περιστάσεις καὶ σχέσεις ὑψηλότητος καὶ λαμπρότητος· ὅσα δὲ εἶναι ὑπόλοιπα νὰ παρατηρήσωμεν ἠθικῶς καὶ ἀσκητικῶς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὴν εμπειρικὴν αὐτῆς κατάστασιν, θέλουσι ἐκτεθῆναι εἰς τὰ ἐπόμενα Νῆρος.

